

MOLLA MEHMET DEMİRBAŞ DİVANI'NDA ANASIR-I ERBAA¹

Danyal APUHAN², Ahmet KAYINTU³

Geliş: 04.05.2021 / Kabul: 15.06.2021

DOI: 10.29029/busbed.932724

Öz

Molla Mehmet Demirbaş, 1935 yılında Diyarbakır'ın Hani ilçesinin Neribê Ağan (Kuyular) beldesinde doğmuş, 2017 yılında vefat etmiştir. Demirbaş, el yazması divanından ötürü Zaza edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biridir. Molla Mehmet Demirbaş Divanı; tarih, edebiyat, tasavvuf, insan yaşantısı, hayvanlar âlemi, günlük hayat ve benzeri birçok konuya dair duygu ve düşünceler ihtiva etmektedir. Bu bilgilerden biri de anasır-ı erbaa diye bilinen toprak, su, ateş ve hava olmak üzere dört unsurdur. Bu çalışmada şairin divanında dört unsura dair beyit ve bentler tahlil edilmiştir. Önce anasır-ı erbaa hakkında genel bilgiler verilmiş, daha sonra anasır-ı erbaa ile ilgili beyitler yorumlarıyla birlikte verilmiştir. Yorumları verilen beyitlerin Türkçe çevirileri de verilmiştir. Divanın içinde bir bölümü ilgilendiren söz konusu mevzu ile Molla Mehmet Demirbaş'ın duygu ve düşünce dünyası anlaşılmaya çalışılmış; okurun ilgisine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Molla Mehmet Demirbaş, Divan, Anasır-ı Erbaa Tahlil, Zaza Edebiyatı.

THE FOUR ELEMENT IN THE DIVAN OF MULLAH MEHMET DEMİRBAŞ

Abstract

Mullah Mehmet Demirbaş was born in 1935 in the town of Neribê Ağan (Kuyular) in Diyarbakır's Hani district and died in 2017. Demirbaş is one of the crucial figures of Zaza literature as a writer of a (manuscript) divan. Mullah

¹ Bu makale, "Molla Mehmet Demirbaş Divanı ve Tahlili" adlı doktora tezinden derlenmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, danyal_12@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3997-3574>.

³ Dr. Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, akayintu@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6539-0028>.

Mehmet Demirbaş's Divan includes knowledge about history, literature, mysticism, human life, animal world, daily life and many similar subjects. One of the categories included is the four elements known as anasır-ı erbaa: earth, water, fire and air. In this study, the primary and related elements included in the divan are analyzed. First, general information about anasır-ı erbaa is given, then the related lines are analyzed. Turkish translations of the divan's with comments are also provided. In the light of this section in the Divan, the thoughts and world view of Mullah Mehmet Demirbaş has been tried to be understood.

Keywords: *Mullah Mehmet Demirbaş, Divan, Four Element, Analysis, Zaza literature.*

Giriř

1. Anasır-ı Erbaa

Günlük konuşma dilinden farklı olan edebiyat dilinde, duygular ve estetik hâkimdir. Şiir dilinde bu durum nesirden daha belirgindir. Aktarmak istediği duyguyu sınırlı kelimelerle ifade etmeye çalışan şair, benzetme unsurlarından ve çeşitli sembollerden faydalanmak durumundadır. Divan şiirinde bu konudaki en büyük yardımcıardan birinin tabiat unsurları olduğu görölmektedir (Kablander, 2016: 356). Bunların içinde de özellikle “insanın yaratılışa ve varlığa dair tasavvurunu temsil eden temel mazmunlardan biri” olan “anasır-ı erbaa”dır (Çelik, 2019: 313). Şair; aşkı ateşe, sevgilisini muhtaç olduğu hava ve suya, kendisini kurumuş bir toprağa benzeterek duygularını somutlaştırmaya çalışır (Kablander, 2016: 356).

Sözlükte “asıl, kök, soy; şeref ve asalet” gibi manalara gelen anasır kelimesi, unsur kelimesinin çoğuludur (Karlığa, 1991: 149). Arapçada “anasır-ı erbaa”, Farsçada “çar unsur” olarak geçen dört unsur, “toprak-hava- su ve ateş” öğeleridir (Pala, 2004: 33).

Evrenin her tarafı toprak, ateş, su ve hava ile kuşatılmıştır. İnsanın bedeni ve ruhu bütün ihtiyaçlarını toprak, su, ateş ve havadan karşılar. “İnsanoğlu topraktan yaratılmış, onun bedenine ruh (hava) üflenmiş, gönlüne/yüreğine ateş yerleştirilmiş ve damarlarına/kanallarına da su verilmiştir. Bu demek oluyor ki anasır-ı erbaa denilen dört unsur insanın bedenindedir. Bu yüzden insan mikro kozmik bir evren, evren de makro kozmik bir insandır.” (Aktaş, 2008: 15).

Doğanın ve varlığın özünü belirleyen anasır-ı erbaa, hayatın anlamını, özünü ve kimi zaman da karşılığını içeren bir biçimde pek çok felsefi düşüncenin

temelini oluşturur. Zira varlığın özünün ne olduğuna ilişkin soruya farklı cevaplar verilmiştir (Kanter, 2018: 111).

Varlığın ilk maddesi arkhe olarak ifade edilir. Thales, ilk maddenin su olduğu düşüncesini taşırken; Anaximenes ilk maddenin hava olduğunu, Herakleitos ilk maddenin ateş olduğu düşüncesindedir. Empedokles ise söz konusu bu ilk maddelerden her birini arkhe olarak kabul etmek yerine, su, hava, ateş ile birlikte toprağın da kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini söylemiştir. Aristo ise dört unsur teorisini sistemleştirerek tabiat bilimlerinde hâkim görüş hâline getirmiştir. “Sistemleştirilen teori sonradan Süryaniler aracılığıyla Arapçaya aktarılmış ve tabâi’-i erbaa, keyfiyyât-ı erbaa, ahlât-ı erbaa ve ilel-i erbaa terimleriyle fizikten tıbbâ, tıptan ahlaka kadar geniş bir alana uygulanmıştır.” (Karlıağa, 1991: 149).

Anasır-ı erbaa anlayışı İslâm felsefesine antik Yunan felsefesinden intikal etmiştir. Antik Yunan felsefesinde kâinatı yoktan var eden bir Tanrı düşüncesi/inancı yoktur; bunun yerine tıpkı Tanrı gibi ezeli olduğu düşünülen kâinatın ilk maddesine Tanrı tarafından şekil verilip düzene sokulduğu düşüncesi hâkimdir (Karlıağa, 1991: 149).

Batılı filozoflardan birçok mevzuda olduğu gibi varlığın ilk maddesi mevzusunda da farklı düşünen “Müslüman filozoflar, sudûr ve tecelli meselelerinin açıklanmasında anasır-ı erbaayı illet olarak görürler. Farabi, bu âlemin ilahî iradenin bir tecellisi olarak dört unsurun birbiriyle karışımı, bileşimi veya çözülmesinden meydana geldiği düşüncesini ileri sürer.” (Gider, 2013: 194).

İbnü’l-Arabî, unsurların feleklerin hareketi sonunda ortaya çıktığını belirterek Tanrı’nın dört unsuru dört günde yarattığını, bunların içerisinde en üst mertebede ateşin bulunduğunu belirtir. Bununla birlikte ilk insan Hz. Âdem’in çamurunda yer alan suyun en etkili unsur olduğunu söyler ve unsurlara kendi özelliklerini verenin Allah olduğunu belirtir (Karlıağa, 1991: 150). Buna göre su; sulama görevi görerek hem çölü hem de bağı taze tutar. “Bu sayede bal ve yağ olur. Ateş; mülke ışık olmuştur. Yer ve gök, ateşin aydınlığıyla dolmuştur”. Yeryüzünün temizleyicisi olan rüzgâr; sulama, süpürme ve arıtma görevini görür. Toprak ise, mahlûkatın kendi üzerinde yaşamasına imkân verir (Çelik, 2019: 318).

Yapılan çalışmalarda, dört unsurun özelliğine göre kendi arasında ikiye ayrıldığı kabul edilir: Buna göre; kendini ifade edici ve aktif olan ateş ve havanın aynı yönde olduğu; pasif, alıcı ve kendini baskı altında tutucu özellikler taşıyan su ve toprağın ise aynı yönde olduğu kabul edilir. Hareketliliği ve sürekli

yükselme arzusu içinde olması yönüyle en dikkat çekici unsur ateştir. Bu özellikler, hava unsurunda da görülebilir. Buna karşın toprak ve suda; durağan, yere doğru ve yerçekimi ile ilgili olan özellikler görülebilir (Çelik, 2019: 315).

Divan edebiyatında tenasüp yoluyla çokça kullanılan, aynı zamanda modern edebiyatta da sıkça kullanılan anasır-ı erbaanın insanların karakterini etkilediği kabul gören bir düşüncedir (Gider, 2013: 195). Buna göre sıcaklık ateşin tabiatı, yaşlık suyun, soğukluk havanın ve kuruluk da toprağın özelliğidir. “Sevgiliye ait güzellik unsurlarından âşığın gözyaşlarına dek birçok bakımdan kullanılan alanı bulan toprak, hava, su ve ateş unsurları bir arada düşünüldüğünde dünya ve kâinattan kinayedir. Eskilere göre dokuz gök, insana nazaran baba; anasır-ı erbaa ise ana mesabesindedir.” (Pala, 2004: 33).

Zaza edebiyatının yazılı serüveni geç başlamasına rağmen gelinen noktada kısa sürede önemli adımlar atıldığı söylenebilir. Kısa sürede önemli adımlar atılmasında ise yıllar önce yazılan eserlerin yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamasının etkisi olduğu dikkate değerdir. 1975 yılından itibaren Zazaca şiirler yazan Zaza edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Molla Mehmet Demirbaş, klasik edebiyatın vazgeçilmez türü “el yazması divanı” miras olarak bırakmıştır.

Kişinin heybesinde ne var ise, kaleminden de o dökülür. Medrese kültürü ile yetişen ve imamlık yapan şair, divanın genelinde olduğu gibi makaleye konu olan anasır-ı erbaayı da dinî bir perspektifle ele almıştır.

Bu çalışmada, el yazması divanın içinde bir bölümü kapsayan anasır-ı erbaa konusu incelenmiştir. Çalışmada, anasır-ı erbaayla ilgili olan beyitler fişlenmiş, akabinde Türkçeye çevrilmiş ve yorumlanmıştır. Makale düzenlenirken anasır-ı erbaa alfabetik sıraya uygun olarak sıralanmıştır.

1.1. Ateş

Divan edebiyatında ateş, âşğın içinde bulunduğu aşkın ıstırabını karşılar. Ayrıca sevgilisine duyduğu özlem ve hasret de ateş şeklinde kendini gösterir ve âşığı her daim yakar. Gözde tutuşan ateş, gönülde alevlenir. Âşık, gönlündeki ateşi söndürebilmek için gözünden daima su akıtır. Lakin o ateş asla sönmez. Ateş bazen mum ile birlikte kullanılır ve şairin aşk ateşiyle içinin yanması hâli, tıpkı için için yanan muma teşbih edilir. Ateş, yakma özelliği yanında aydınlatma özelliğine de sahiptir. Nitekim güneş bir ateştir. Aynı zamanda anasır-ı erbaadan biri olan ateş tenasüp sanatını oluşturacak şekilde kullanılır. Nemrut'un İbrahim

peygamberi ateşe atması ise divan şiirinde bir telmih konusu olarak yerini alır (Pala, 2004: 51).

Ateş, hayatın her alanında kullanıldığı için tarih boyunca birçok medeniyet ve inanç sistemi tarafından önemli bir unsur olarak görülmüştür. Hatta ateşe kutsiyet atfedenler dahi olmuştur. Çok eski çağlardan beri insanların dikkatini çeken ateş, Aryan dinlerinden olan Brahmanizm ve Mazdeizm; Sami dinlerinden olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'in yanı sıra Afrika'nın putperest dinlerinde bile önemli görülmüştür. Ateş, Zerdüş'tü inancında da kutsal sayılır. Eski Mısırlılarda ateş, hem temizleyici bir araç hem de ölüm ötesi ceza unsuruydu. Eski Yunan mitolojisine göre Zeus, insanlardan ateşi alarak onları cezalandırmak istemiş; ateşi çalıp insanlara geri veren Prometheus ise, ateş kahramanı olarak tanınmıştır. Eski İran halklarının inanışlarına göre ateşin, ilk olarak Hüşeng tarafından bulunduğu kabul edilir. Ateşi bulduğu günü bayram ilan eden Hüşeng'den sonra da o gün ve gecesi, İran geleneklerinde törenlerle kutlanan bir bayram olarak yerini alır (Yıldırım, 2008: 91-93).

Âşık için aşk ateşiyle yanmak sıradan bir durumdur. Âşık olan kişi bunu peşinen kabullenir. Aşk ateşinin kızgın olduğuna değinen şair, aşk ateşinin ateş olarak kalmayacağını âşık tarafından bilinmesini ister. Bu aşk ateşinin fani dünyada âşığı yakıp kül edeceğinden bahseder. Âşığın kül olması ya da kömüre dönüşmesi bir anlamda âşığın kendi olmaktan çıkması demektir:

Adiri 'eşqi germıno zaf suru ti meyaci peyni timo adiru

Ki yeşnenu kenu welew komıru dunya yenga yena şuna ma se ki (K.9/13)

(Aşk ateşi sıcaktır çok kızgındır, hep ateş olarak kalacağını sanma; seni yakar, kül eder, kömüre çevirir; dünya boştur; gelir, geçer; ne yapalım.)

Nemrut'un Hz. İbrahim'i yaktırmak için oluşturduğu ateş, kültürel metinlerde sıkça zikredilir. Hz. İbrahim, Allah'a teslim olduğu için bu ateşi çok önemsemedi. Ancak bu durum diğer insanlar için çok korkunç bir şeydi. Bu korkunç hâli hep anlatılageldi. Aşk ateşini Nemrut'un ateşine benzeten şair, söz konusu ateşin uykular kaçırılan cinsten olduğunu, korkudan saçlar döktüğünden bahseder. Dünyanın geçici olduğu göz önünde bulundurulunca aşk için, Nemrut ateşi de olsa İbrahim gibi sükûnetini koruyup isyan etmeden teslim olmak gerektiği üzerinde durulmaktadır:

Adiri 'eşqi adiri Nemruti şewew roc ma ni rakewtiw ni wuti

Gij u pori ma ri şayu bi ruti dunya yenga yena şuna ax meki (K.9/24)

(Aşk ateşi Nemrut ateşidir, gece gündüz ne uyuduk ne de aşkımızı terennüm ettik; saçlarımız döküldü, kel olduk, dünya boştur; gelir, geçer; sitem etme.)

Sevdiğinden, kıymetlisinden ayrı düşmek insana acı verir. Bu acıyı tarif etmek mümkün değildir. Ayrılık acısını ancak yaşayan bilir. Ayrılık kor ateş olur, yüreklerde yer edindir. Bu ayrılıktan ötürü kişi harap olur; sevgiliyi görmeyen gözlerin görme yetisini kaybetmesi makul karşılanır. Bu açılardan ayrılık ateşi denilince akla gelecek ilk olaylardan biri de Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yusuf'tan ayrı düşmesinden ötürü içine düştüğü durumdur. Şair, Yusuf kıssasına telmihte bulunarak Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'a olan sevgisinin daha fazla olduğunu düşünen kardeşlerinin bu sevgi bağına koparmak istediklerinden bahseder. Bunu da Hz. Yusuf'u, Kenan çölüne götürüp orada yok ederek gerçekleştirebileceklerini düşündüklerini; böylece babalarının ayrılık ateşiyle yanmasını istediklerine değinir. Yusuf'undan (a.s.) ayrılan Yakup'un (a.s.) bu sevgiyi kendilerine göstereceğini düşündükleri, ancak ayrılık ateşi ağlamaktan göz yetisinin yitirilmesine neden bile olsa sevgiyi bitirmeyeceği, aksine büyüteceği mesajı verilmektedir:

Maku yey u piy xu cira dera ki adiri firaqi biki yelaki

Beri deştay Ken'anê di helakki Yusufım yinibiw Ye'qub bermenu

(N.4/5)

(Onu Kenan çölüne götürüp yok ederek babamızdan ayıralım, böylece ayrılık ateşi her tarafını sarsın dediler.)

1.2. Hava

Hava, insan hayatının vazgeçilmezi olan nefes almakla anlam kazanır. Ayrıca hava insanın fiziksel anlamda sonsuzluğa doğru yönelmesini de sağlar. Yaşamını idame ettirmek zorunda olan insan, söz konusu yaşamını toprak ile hava arasında geçirir. Hava kavramının solunum anlamının yanı sıra gökyüzü ve boşluk gibi anlamlarıyla birlikte geniş bir kullanım alanına sahiptir. “Bu kullanım anasır-ı erbaa unsuru olan havanın varlığın yaşamındaki öneminden kaynaklanır. Zira ikincil anlamda hava ve yaşam tarzı arasında da bağlantı kurulmaktadır.” Diğer unsurlar gibi hava da hem olumlu hem de olumsuz yönleri içerisinde barındırma özelliğine sahiptir (Kanter, 2018: 124).

İnsanın maddi durumu ne kadar iyi olursa olsun, yaşam kalitesi ne kadar üst düzey olursa olsun hiçbir zenginlik Allah'ın bahşettiği zenginliğin yerini

tutamaz. Allah'ın insana bahşettiği zenginlik servet dökülerek elde edilecek bir zenginlik değildir. Söz konusu zenginliklerden temiz hava eşliğinde rahat nefes alıp verme hususuna dikkat çeken şair, sabâ yelinin tüm dert ve kederimizi sonlandırdığından bahseder:

Nefes u helm u hewawu temiz u punku mela

Cordi yenu yay-ı şebayu derdi ma benu mela (K.21/47)

(Temiz havada nefes alıp vermek, bize doğru gelen sabâ yeli, tüm dert ve kederimizi bizden götürür.)

1.2.1. Rüzgâr

Yel, esinti, nesim, båd, va, rih gibi eşanlamlıları olan rüzgâr, "yel" anlamıyla divan şiirinde oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Her şeyden önce rüzgârın, âşğın "ah"ı ile sıkı bir münasebeti vardır. Sevgilinin saçını çözen rüzgâr, bunu bazen sevgiliye ve onun saçındaki kokuya karşı duyduğu aşktan ötürü yapar. Rüzgâr bazen bir postacı, bir ulak olarak da görülür. Bu durumda sevgiliden âşığa koku; âşıktan sevgiliye özleyiş, niyaz, ah ve feryat getirip götürür. “Hz. Süleyman’ın rüzgâra hükmetmesi, büyücü ve cadıların rüzgâra binip gitmeleri, anasır-ı erbaadan biri olan havayı oluşturması gibi yönlerden ele alınan rüzgârın çeşitleri de vardır. Sabâ, nesim, båd-ı hazân bunlardan bazılarıdır.” (Pala, 2004: 394). Rüzgâr sayesinde bulutlar yer değiştirerek iklim üzerinde büyük etki yaratır. Aynı zamanda “bitkilerin çiftleşmesinde tohum aktarma görevi de görür.” (Aslanoğlu, 2014: 397).

Rüzgâr, çoğu zaman dağıtıcı ve yıkıcı özelliğiyle anılır. Özellikle kış aylarında yeryüzünü kaplayan kar olduğunda tipiye neden olur ve hayatı felç noktasına getirir. Bu da insanoğlunun hayatını alt üst ederek düzenini bozar. Bu cihetiyle dünyada insanın başına gelen olumsuz olaylar için kar ile birlikte rüzgâr kelimesi de kullanılır. Şair, karın başımıza yağdığını ve rüzgârın bu karı dağıttığını söyler. Başa beyaz karın yağışı ihtiyarlığın önemli belirtilerinden olan saçların beyazlaşması, rüzgârın esişi saçları dağıtması yani kişiyi olumsuz etkilemesi veya saçların dökülmesi manalarında mecaz anlamıyla kullanılmaktadır:

Yarena yewra sıpiyo sey seradi war kena

Ya yenu yay dunu yewri rar gırewtu yarsiya (K.14/2)

(Başımıza beyaz kar yağar, rüzgâr gelip onu dağıtır; zaten kar yolunu yapmıştır.)

1.2.1.1. Sabâ

Doğu yönünden esen hafif ve latif bir rüzgârdır. Divan şiirinde sabâ yelinin kullanımı; sevgilinin kokusunu taşıması, dağıtması ve yayması esası üzerinedir. O, daima sevgilinin saçlarından bir iz ve koku barındırır. Gülşen, bağ, bostan gibi yerleri dolaşarak oraların gelişmesine de vesile olur. Goncayı açıp gül eyleyen, serviyi donatan, nergisin gözünü açıp lâleye kırmızılık veren de odur. “Âşığa sevgiliden haber getiren bir ulaktır. Sevgilinin saçındaki misk, amber, sümbül ve reyhan kokularına sahiptir. Âşık bazen kendini sabâya teslim eder ve kendisini sevgiliye götürmesini” (Pala, 2004: 396) ondan talep eder.

Kâinata her canlı kendi hâl dilince Allah'ı anar. Allah'a ibadet etmekten sorumlu tutulan ise insanlar ve cinlerdir. Diğer canlılar Allah tarafından formatlandıkları gibi hareket eder. Sabâ yelinin Allah'ı zikrettiğinden bahseden şair, yer ve göğün geniş bir alanı kapladığını ve bu geniş alanda sabâ yelinin hilesiz bir biçimde Allah'ı andığından bahseder. Her varlık kendi hâl dilince Allah'ı samimi bir biçimde zikrettiğine göre, sorumluluk yüklenenlerin de riyasız bir biçimde Allah'ı anmaları gerektiği mesajı verilmektedir:

'Erđ u asmin herayu ya yeno yayi şebayu

Zikri yey numey Allah yu zıkır kenu bila hile (Kt.5/16)

(Yer ve gök geniştir, sabâ yelinin esmesi Allah'ı zikretmesi demektir, hilesiz bir biçimde Allah'ı zikreder.)

Sabâ rüzgârı, temiz ve ferahlatıcı oluşu yönleriyle olumsuz durumları bertaraf etme özelliğine sahiptir. Derdi, kederi olanların bu dertlerini giderip yerine mutluluk bırakır. Temiz havanın kirlî havaya mukabil, huzuru temsil etmesi gibi sabâ rüzgârı da kedere karşı rahatlığı simgeler. Şair, Molla Yusuf'a yazdığı kasidenin 47. beytinde sabâ yelinin kendilerine doğru estiğini, temiz bir hava olduğu için rahat nefes aldıracağını ve dertlerini götüreceğinden bahseder. Dertlerinden kurtulmaya niyetli şair, bu görevi yerine getirmeyi sabâ yeline bırakmaktadır:

Nefes u helm u hewawu temiz u punku mela

Cordi yenu yay-ı şebayu derdi ma benu mela (K.21/47)

(Bize doğru esen sabâ yeli bizi dertlerimizden kurtaracak, temiz hava bırakacağı için de rahat nefes alacağız.)

1.2.2. Şimşek

Şimşek; bir bulutun tabanı ile yer arasında, iki bulut arasında veya bir bulut içinde elektrik boşalırken oluşan kırık çizgi biçimindeki geçici ışıktır. Şimşek, gecenin karanlık anlarında yaydığı güçlü ışıkla her tarafın ışık almasını sağlar. Her yer aniden aydınlanır. Şimşegin iki önemli özelliği aydınlatma ve hızıdır. Şiirlerde genellikle bu iki özelliğinden bahsedilir. Ok gibi hızlı unsurlar şimşegin hızına; ışığıyla da aydınlatıcı manevî öğeler ise şimşegin ışığına teşbih edilir (Aslanoğlu, 2014: 396). Divan edebiyatında şimşek, çoğunlukla çıkardığı ışık ve hızı dolayısıyla ele alınmıştır. “Işığı yönünden güzellik, yüz ve yanak ile; hızı yönünden de ah, kader ve kaza ile birlikte kullanılır. Şimşek, ateşi ve yakıcı olma özelliği ile bir kılıç darbesini hatırlatır.” (Pala, 2004: 78). Klasik şiirde şimşek bazen Hz. Peygamber’in nuru olarak takdim edilir, bazen de şiddetli ve hızlı bir biçimde şavkiması nedeniyle âşığın ahına benzetilir (Aktaş, 2008: 137).

Şimşegin gücü, onun temel özelliklerinden biri olarak kabul edilir. Büyük bir yakma gücüne sahip olan şimşek, ortaya çıkardığı elektrik ve ateş ile değdiği yeri yakar ve kül eder. Bu özelliği (Aslanoğlu, 2014: 397) ile yok edici ve yakıcıdır. Haset ve kıskançlık tasvip edilmeyen özelliklerdir. İnsan farkına varmadan; kimsenin iyiliğini istemeyen, fesatçı, yalan söyleyen, zamanla bencilleşen kişi hâline gelir. Şair, hasud ve kıskanç olanların birbirlerinin iyiliğini istemediğini, birbirlerine karşı şimşek çakması gibi tahripkâr olduğundan bahseder:

Fesadey u zuri tı ra yareni hezey hewru yewnu seru gureni

Hasudini sine yewnu kuweni bexili xeyri yewnu niwazeni (Mes. 1/4)

(Kıskançlar birbirini çekemez ve birbirlerinin iyiliğini istemezler; bunlarda fesatlık ve yalan boldur, birbirleri üzerine şimşek gibi çakarlar.)

İnsanın içinde bulunduğu olumsuz durumlar; üzerine dolu yağması, tufan içinde olmak, üzerine şimşek çakmak şeklinde ele alınır. Şair, şimşek çakmasını benzetilen olarak kullanmakta, içinde bulunduğu olumsuz durumun geçeceği umudunu taşımaktadır. Bu olumsuz durumun bitip güzel günlerin gelişini de güneşin doğuşu şeklinde ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında söz konusu olumsuz özelliklerin zıddı olarak güneşin doğuşunu vermektedir:

Hewri gureni ma seru turgew tufun u zehmetu

Keyr u weşi tinci aku dunya weşa zaf rehmetu (Mes. 7/25)

(Üzerimize bir zahmet emaresi olarak şimşek çakar, dolu yağar, tufan olur; [Bu olumsuzluklardan sonra bile ümitvar olunuz] hayırlısıyla güneş doğar, dünya güzelleşir ve rahmet olur.)

1.3. Su

Suyun; ma, ab, aw, awk eşanlamlıları bulunmaktadır. Dünyadaki tüm canlı varlıklar için vazgeçilmez hayat kaynağı olması hasebiyle tabiattaki dört temel unsurdan en önemlisi sudur, denilebilir. Su; saf, renksiz, kokusuz ve tatsızdır. Bitkiler, ihtiyaç duydukları mineralleri su ile alır. Dünyadaki en mucizevî maddelerden olan su, temizleyici ve arındırıcı özelliğe sahiptir. Bu anlamda temizliği simgeler. “Tabiattaki tüm bitkilerin yeşermesine sebep olduğu için bereket ve rahmet olarak isimlendirilir. Farklı şekillerde ve durumlarda çeşitli isimlerle anılır. Deniz, nehir, göl, pınar, hayat suyu, çeşme, yağmur, sel, şebnem ve katre gibi isimlerle birlikte kullanılır.” (Aslanoğlu, 2014: 366).

Yaşamın ilk ögesi olan su, varlığın geçmiş bilincini geleceğe aktaran en önemli unsurdur (Kanter, 2018: 114). Mısır, Hint, Yunan ve İran gibi tarihi eskiye dayanan milletlerin mitolojisinde yaratılışın kaynağının su olduğu düşünülür (Gider, 2013: 196).

Mesnevi nazım şekliyle yazılan divanın ikinci şiirinde ifadesini bulduğu üzere divanda çoğunlukla su ile ilgili verilen bilgiler Şafii mezhebine göre olan ilmihâl bilgileridir. Bununla birlikte tarihte bir yudum su bile kendisine çok görülüp susuz bırakılan Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin ve Hz. Yusuf (a.s.) gibi örneklere de yer verilmiştir. Ayrıca suyun dertlere derman oluşu özelliğine teşbih yapılmıştır (Mes.44/35; Kt.2.2/1).

Su daima hareket eden, yerinde durmayan bir sıvıdır. Bu hareketli yönüyle benzetilen olur. Şair, genç ve hareketli olduğunu, dünyanın bir han olduğunu düşünmeden hareket ettiğinden bahseder. Ömrün, hareket eden su misali yerinde hiç durmadığını dile getiren şair; iş işten geçtikten sonra nereye gittin ömrüm diye hayıflandığından bahseder. Hayıflanmak istenmiyorsa su gibi akıp geçen ömrün kıymeti bilinmeli ve doğru yerde harcanmalı mesajı verilmektedir:

Mı ya ez xort u cuhunu qey mı niya dunya xunu

'Emur sey aw yenu şunu tı sera şî 'emrım 'emrım (Kt.18/17)

(Hep genç kalacağımı zannettim, dünyanın han olduğunu unuttum; ömrün su gibi akıp gider, nereye gittin ömrüm?)

Canlıların en büyük ihtiyaçlarından biri de sudur. Özellikle insanoğlu açısından bakılırsa su olmadan insan, hayatını idame edemez. İnsanoğlu için o kadar kıymetli ve yüce bir nimettir ki su veren kişiler için su gibi aziz ol denilir. Şair, aç susuz olanlara, hasta olanlara ekmek ve suyun derman olduğunu, çalışmama ve sıhhat nimetinin bir arada olduğunu, gece uykusunun can için sağlık/sıhhat olduğunu ifade eder. Bu kadar hayatî öneme sahip bir nimetin verilmesi karşılığında şükretmeyenlerin ise bunun hesabını verecekleri üzerinde durur:

Ma yeşsun u teşsun niweşi guni

Nun u awew ‘ilac ma ri dermuni

Beşaleyu şıhet ni ‘meti muni

Hewni şewu ma ri şıhetı guni

Inu ni ‘met pêru ma ra perseni

Nê ma şukr u hemdu nê ma terseni (Msd.16/16)

(Aç susuz ve hasta olan bizlere ekmek ve su ilaçtır, boş gezmek ve sağlık iç içedir, bu nimetler için şükretmeyen bizlere bunun hesabını soracaklar.)

1.3.1. Bulut

Farsçası ebr olan bulut, rahmet olarak isimlendirilen yağmurun yağmasına ve tabiatın yeniden canlanmasına vesile olduğu için bereket ve rahmetin kaynağı olarak kabul edilir. Bu münasebetle bulut da yağmur gibi; “rahmet, bereket, hayat, ihsan ve lütuf olarak değerlendirilir.” (Aslanoğlu, 2014: 367).

Divan şiirinde tıpkı deniz gibi, cömertlik ve bolluk sembolü olan bulut, (Çavuşoğlu, 2017: 271) sevgilinin ve övülen kişinin cömertliği, şefkati ve kahrını gösterir. Âşık; gamı ve gözü yaşlı oluşu yönüyle buluta teşbih olunur. “Yağmur taneleri birer inci olunca bulut dür-feşân, dür-nisâr ve gevher-feşân olur”. Sevgilinin saçları da bulutu andırır. Bulut sevgilinin saçına benzetildiği zaman misk saçar. Güneşin, bulutlar içinde görünmez oluşu; âşığın üzüntüleri arasında kalmış sevgilinin yüzü şeklinde verilir. Bulutun kabahatlerinden biri de, “yön tayinine engel olması ve ay’ı göstermemesidir.” (Pala, 2004: 140). Divanda mecazi anlamda, karanlıklar içinde kalmış dünyayı anlatmak için, üzeri bulutla çevrili yer (dünya) şeklinde ele alınmıştır (Mr.52/53).

“Divan şiirinde ebr-i siyah (siyah bulut) yağmur bulutudur ve siyah bulutların yağmur yağdırması matemli oluşun ifadesidir.” (Kurnaz, 2012: 309).

Siyah bulutlarla birlikte gök gürlmesi sağnak yağışların habercisidir. Şair, başta dağ başlarında olmak üzere büyük bir gök gürültüsünün olduğunu, kapkaranlık siyah bulutların olduğunu ve yere yağmasını engelleyecek hiçbir örtünün olmadığını, dolayısıyla ıslanmadık yer kalmadığından bahseder. Ele alınan bu beytin de içinde yer aldığı divanın “*Beytay Ğurbetiw Yewri*” başlıklı 14. şiirinin geneline bakıldığında şairin; gurbette olan, bunun için de her tarafın karabulutlarla kaplı olduğunu düşünen ve memlekete özlem duyanların portresini çizdiği anlaşılacaktır:

Xurri xura kuyu tehri hewru siya biw tariyu

‘Erd u asmin kerdu tengü nê setaru nê siya (K.14/14)

(Kara bulutlar her tarafı sarmış gök gürlüyor, yer ve gök daralmış, ne örtü var ne de kuru yer kaldı.)

1.3.2. Deniz

Divan edebiyatında bahr, umman, derya, muhit gibi kelimeler deniz anlamına gelir ve çok kullanılmıştır. İnsanlara sonsuz faydalar sağlayan deniz, büyüklük, genişlik, sonsuzluk, derinlik, bolluk gibi manaları da ifade eder. Bitmez tükenmez bir hazine misali olan deniz, övülen kişinin cömertliğini temsil eder. Âşğın dökülen gözyaşları ise deniz oluşturur (Pala, 2004: 121).

Deniz, tasavvufta mutlak varlık olan Allah’ı, onun sonsuz makamını, vahdeti ve külli varlık âlemini temsil eder. “Tasavvuf ehli varlığın bir olduğunu, çokluğun görünürde kaldığını anlatmak için, daha ziyade deniz/derya imgesini kullanmıştır.” (Üstüner, 2007: 292).

Divanda derya, bahr şeklinde kullanılan deniz; geniş, derin olma yönlerini yansıtabak şekilde kullanılmıştır. Bu yönüyle benzetilendir. Ulemanın ve derunî ilmi barındıran akımların benzetilene olarak derya kelimesi tercih edilmiştir (Kt.2.2/18; Mr.52/95).

Deniz, dibi derin ve enva-i çeşit kıymetli şeyleri içinde barındırır. Denizin eşanlamlısı olan derya kelimesi ucu bucağı görülmeyen, sonu olmayan ilim, rahmet gibi şeyler için benzetilen olarak kullanılır. İnananların en çok güvendikleri şeylerin başında rahmeti geniş olan Allah gelir. Öyle ki onun derya gibi rahmeti olmazsa kurtuluş şanslarının olmayacağına inanılır. Şair, inanan kullar adına, rahmeti derya olan Allah’tan tüm iman ehli olanlara af dilemektedir. Affolunma dileğinde bulunurken de o, Hz. Peygamber’in yoluna gönül vermiş kişilerin hatırına demektedir. Hz. Peygamber’in yolunun derunî ilimleri

barındırdığına inanan şair, bu derunî ilmi kazananların varlığına inanmakta, bunun için de dua ederken onların hatırına demeyi ihmal etmemektedir. O yolda gidenlerin hatırına derken Hz. Peygamber’i halkanın başına koymaktadır:

Ya Rebi qay xaturi ehli teriqiw sunneti

‘Afwuki ehli imuni wari deryay rehmeti (Mes.12/56)

(Ey rahmeti geniş Allah’ım! Ehlisünnet yolunda olanların hatırına iman ehlini affet.)

1.3.3. Hayat Suyu

Abıhayat olarak bilinir. “Karanlıklar ülkesinde bulunduğu ve içenlere ya da bununla yıkananlara ölümsüzlük kazandırdığına inanılan efsanevî sudur”. Bulunması son derece zor; bir o kadar da değerli bu maddeyi elde edebilmek için insanoğlu, tarihin en eski devirlerinden beri uzun seferlere çıkmıştır. Karanlıklar ülkesine, bilinmeyen coğrafyalara, uçsuz bucaksız yerlere, kutsallar diyarına yapılan, çoğu zaman amacına ulaşamayan zorlu ve son derece sıkıntılı seyahatler gerçekleşmiştir. Bu seyahatlerde, kahramanların başlarından geçenler gizemli bir biçimde aktarılagelmiştir (Yıldırım, 2008: 34). Bu suyun bulunduğu yer olarak karanlıklar ülkesini İbrahim Hakkı, 6 ay gece, 6 ay gündüzün yaşandığı Kuzey Kutbu olarak ifade ederken; Taberi, Azerbaycan’ın kuzeyinde bir yer olduğu kanaatini taşır (Aslanoğlu, 2014: 375).

Eskilerin inanışına göre yeryüzünün kuzeyi her zaman gecedir; asla gündüz olmaz. Abıhayat da o karanlık bölgede bulunur ve değerli mücevherler yerlere bol bol saçılmıştır. Rivayetlere göre İskender ve Hızır hayat suyunu bulabilmek için oraya gitmişler. Hızır bu suyu bulmuş ve içerek ölümsüzlüğe erişmiş, ama İskender bu çok arzuladığı suya ulaşmadan geri dönmüştür (Yıldırım, 2008: 745-746). Şair, hayat suyunun karanlıklar ülkesinde olduğunu ve bu suyun Hızır (a.s.) tarafından içildiğinden bahseder. Dünyanın geçiciliğini anlattığı şiirin ilgili beytinde, Hızır (a.s.) dâhil Allah dışında hiç kimsenin ilelebet yaşamayacağı üzerinde durmaktadır:

Zeri sek tum buru away heyati Zulkarneyn şiw seferi zulumati

Xıdır şunu wenu away heyati dünya yenga yena şuna ma se ki (K.9/37)

(Hızır gibi hayat suyu içilse de, Zülkarneyn gibi zulme karşı sefer yapılırsa da dünya geçicidir.)

1.3.4. Kevser Suyu

Kevser suyu; bol nimet, ilim ve büyük şeref, hayır ve bereket, iki cihanın şerefi, cennette bir nehrin adı, suyun adı olarak geçmektedir. Bütün peygamberlerin haşır meydanında havuzları vardır ve ümmetlerinden hak edenler cennetten önce bunlardan içeceklerdir. Hz. Peygamber'e ait cennet havuzunun adı ise Kevser havuzudur (Akay, 2005: 259). Tefsirlerde Kevser hakkında çok çeşitli izahlara rastlanır: “Akarsu veya göl olduğu, boyunun Mekke ile Yemen; eninin de Safa ile Aden arası kadar olduğu, etrafında birçok kıymetli kâseler bulunduğu, oradan bir kez içenin bir daha susamadığı gibi düşünceler bunlardan bazılarıdır. Kevser suyunun süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan yumuşak olduğu” rivayet edilir. Edebiyatta ise sevgilinin dudağı için benzetilen olarak kullanılır. “Âb-ı Kevser” ve şarâb-ı Kevser” tamlamalarıyla da kullanılır (Pala, 2004: 280).

Bütün peygamberlerin haşır meydanında havuzları vardır ve ümmetlerinden hak edenler cennetten önce bunlardan içeceklerdir. Hz. Peygamber'e ait cennet havuzunun adının ise Kevser havuzu olduğu (Akay, 2005: 259) açıklama kısmında anlatılmıştı. Bu bilgiler göz önüne alındığında söz konusu havuzdan Kevser suyu içmek cennete girecekler arasına dâhil olmak anlamına gelir. Şair, kendisinin hüneri olmayan günahkâr bir kul olduğunu, sürekli kötü işler içinde olduğunu, işlediği günahları gizleyemeyeceği için de tek umudunun Allah tarafından bahşedilen Kevser havuzunun sahibi Hz. Peygamber olduğunu ifade eder:

Ez 'ebdu gunekaru bê huneru

Şewew rocu ez ha xırabey seru

Nê mı sıtr u settar şıba ku beru

Hıyiw şed meded şahibi Kewşeru

(Mr.23/43)

(Ben, hüneri (güzel tarafı) olmayan ve gece gündüz kötülük içinde olan günahkâr bir kulum, günü geldiğinde gizleyemem, yüzlerce kez imdat çekerim ki tek umudum Kevser sahibidir.)

1.3.5. Sel

Sel, yıkıcı ve tahrip edici bir tabiat olayıdır. Yağmur sularının aşırı birikmesi sonucu oluşan ve önüne çıkan her şeyi beraberinde götüren ve edebî metinlerde felaket sembolü olarak kullanılan unsurdur. Bundan ötürü çoğunlukla olumsuz şeyler için kullanılır. Bu açıdan yıkıcı olan her şey, manen veya mecazen

bir sel sayılır. Edebiyatta ise daha çok “âşığın gözyaşları” sel şeklinde kullanılır. (Aslanoğlu, 2014: 377). Demirbaş divanında sel, hem olumlu, hem de olumsuz anlamda kullanılmıştır:

Sel; divanda ömrün çok çabuk geçmesi, sel gider kum kalır özlü ifadesi şeklinde, Allah’ın rahmeti ve mağfiretinin bol olması ve rahmetin zıddı olarak kullanılmıştır (Mes. 2.10/16).

Yeryüzüne gönderilen her canlı gibi insanoğluna da bir ömür biçilmiştir. İnsanlar için ortalama bir ömür tahmini verilse de zamanı gelen gidecektir. Fani olan ömrün çok çabuk geçtiğini ve bu durumu selin akışına benzeten şair, ömre sahip olamayışımızdan bahseder. Selin önünde nasıl ki bir şey duramıyorsa tıpkı bunun gibi ömrün gidişi de engellenemez. Şaşmadan ve biten ömre şaşırılmayacak şekilde güzel şeyler için yaşamak gerektiği mesajı verilmektedir:

‘Emro fani pèru şiw sey laseri

Ma biy şaşub ma nişnay warbi deri (Mes.11/3)

(Fani ömür sel gibi akıp gitti; şaşırılmışız, ona sahip çıkamadık.)

Dünya hayatı sıkıntılarla doludur. Bu sıkıntılar dünya var oldukça da devam edecektir. İslâm inancına mensup insanların düşüncesine göre bu durum gayet normaldir. Bu sıkıntıların bitmesi için Allah’ın rahmeti şarttır. Şair, Allah’ın rahmetinin bol olduğunu anlatmak için her şeyin bizler için dert ve keder olduğunu; bu dert ve kederden Allah’ın sevgi ve şefkati sayesinde kurtulacağımızı, bunun da Hz. Peygamber’in hatırına sel misali Allah’ın rahmetinin bizlere yağması şeklinde olabileceği şeklinde anlatmaktadır. Allah’ın rahmetinin yağması, ahiret hayatında kurtuluşa erenlerden olmak şeklinde yorumlanabilir:

Ya Reb ma ri her çi derd u kederi

Pey şefqeti xu tı derdi ma beri

Tı rehmay xu ma ki hezey laseri

Ma bı dı qay xatırı pèğemberi

Roci heşri hemê ma ra perseni

Nê tu şukr u hemd u nê tı terseni (Msd.16/24)

(Allah'ım her şey bize dert ve keder olmuş, şefkatinle derdimizi bitir; hamd ve şükürün olmadığı bizlere her şeyin hesabının sorulacağı haşır gününde, Hz. Peygamber'in hatırına rahmetini sel misali bize yağdır.)

1.3.6. Yağmur

Atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan ve yeryüzüne düşen yağışın sıvı durumunda olanıdır. Sözlüklerde yağar, yağış, baran, varan, varon, bereket, rahmet olarak geçer (www.sozluk.gov.tr/, 2020). Yağmur, yağdığı yere hayatın gelmesine ve yeryüzünün canlanmasına vesiledir. Hayat kaynağı olan yağmur, baharın güzelliklerine güzellik katar. “Bitkilerin yeşermesini ve meyve vermesini mümkün kıldığı için bereket ve cömertliğin kaynağı” olarak da bilinir. Bahar, bağ, çemen ve gül gibi kavramlarla beraber anılması bu anlamları içinde barındırması sayesinde. Bahar aylarındaki yağmurlar, hafif şekilde yağdığı için en çok övülen ve bahsi geçen yağmurlardır. Yağan yağmur taneleri, âşığın sevgilisi için döktüğü gözyaşlarına benzetilen olarak kullanılır. Yağmurların sel olması, gözyaşlarının fazla akması bağlamında değerlendirilir (Aslanoğlu, 2014: 381; K.9/6, Kt.15/44).

Tasavvufta yağmur, “Hakk'ın gayb âleminde gelen rahmeti ve feyzi” olarak kabul edilir. “Varlıklar, kabiliyetleri ve mertebeleri derecesinde yağmurdan nasiplenirler.” (Aslanoğlu, 2014: 381). Yağmur berekettir, rahmettir. Özellikle de bahar yağmurları kış boyunca ölü olan tabiatın canlanmasına vesile olması yönüyle önem arz eder. Günahkâr kulların ruhları bir anlamda ölüdür. Söz konusu ruhların yeniden canlanması Allah'a yönelmeleriyle, yani günahların affi ile mümkündür. Allah'ın rahmetini talep eden şair, rahmetin bolluğunu bahar yağmurlarına benzetir:

İlahi ez kenu zari rehmeti tu ma ru yari

Hezey yaruni weşari şewew roc şebhu hi yari (Mes.53/28)

(İnleyerek rahmet talep eden biz kullara, sürekli yağan bahar yağmurları gibi üzerimize rahmet yağsın.)

1.3.7. Zemzem

Mekke'de bulunan bir kuyu ve bu kuyudan çıkan suya verilen addır. Hz. İbrahim, Hacer ile evlendikten ve İsmail doğduktan sonra Şam'dan çıkıp Mekke'ye geldi. Hacer ile İsmail'i buraya bıraktı. O dönemde burada hiç hayat emaresi yoktu. Hz. İbrahim'in onlara bıraktığı su, nihayet bitti. Hem Hacer, hem de oğlu İsmail çok susamışlardı. Çocuk susuzluktan çırpınmaya başlayınca Hacer

Safa Tepesi'ne koştu. Orada su bulamayınca Merve Tepesi'ne koştu. Hacer'in bu iki tepe arasındaki koşuşu yedi kez sürdü. Nihayet Merve üzerine son çıkışında çocuğun bulunduğu yerde Cebrail görüldü. Cebrail yeri kazıyordu ve kazı neticesinde su görüldü. Bu suyun çocuğun topuk vuruşlarıyla ortaya çıktığı da rivayetler arasındadır. Hacer bir yandan suyun etrafını kum ile çeviriyor, bir yandan da kırbasını (su kabı) dolduruyordu. Su ise avuç avuç alındıkça bollaşyordu. "İslâm öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu suyu hacılar kendi memleketlerine değerli bir hediye olarak götürürler." (Pala, 2004: 503-504). Zemzem, tükenmeyen ilahî bir su olduğuna inanılır. O, sıradan bir su değildir. Allah'ın, Cebrail vasıtasıyla bahsettiği bir su olmasından ötürü de bereketi simgeler (Aslanoğlu, 2014: 383).

Divan şiirinde aşk mevzubahis olduğunda şarap vazgeçilmezler arasındadır. Şair, mutlaka şaraptan bahseder. "Beytay 'Eşq" şiirinde şair ilahî aşkı anlatır. İlahî aşkı âşığın maşuk olarak gördüğü ise Allah'tır. Âşık, ilahî aşk ile bolca şarap içip kendinden geçen kişi olarak anlatılır. Şair, ilahî aşkı kendinden geçmeyi; saf şarap badesi yanında üzüm olduğunu ve bunların birlikte tüketildiğinden bahseder. Kevser suyu ve zemzem suyu içmek gibi olduğunu; ancak ilahî aşkın ne demek olduğunu bilmeyenlerin bu lezzeti anlamalarının da mümkün olmadığını kendi şahsı üzerinden vermektedir:

Badeya şaftı şerabi engurew şeri hetî

Her weki Kewşer u zemzem ma çı zuni lezeti (Mes.40/51)

(Aslanın önünde saf üzüm şarabı badesi durmakta, tıpkı Kevser ve zemzem suyu gibidir, anlamayan bizler lezzetini bilemeyiz.)

1.4. Toprak

Zazacada her, erd, hak olarak da geçen toprak, her şeyden önce anasır-ı erbaadan (dört unsur) biridir. Özellikle tenasüp yoluyla bu tür kullanımın yanında topraktan bazen sevgilinin övgüsü hususunda da faydalanılır. Bu durumda toprak, içinde mücevherler, hazineler ve kıymetli şeyler barındırması yönüyle ele alınır. Aynı şekilde toprak, kıymetli şeylerin gömüldüğü yer olarak da düşünülür. Kara olarak nitelendirildiğinde, insanın yaratılışı nedeniyle anıldığı gibi; ölenlerin toprak olacakları realitesi de hatırlanır. Toprak dört unsurun en aşağısında olması hasebiyle hakirdir. Bu nedenle tevazuya işarettir. Âşık, sevgilisi uğruna toprak olur; sevgilisinin üstüne basmasını diler. Böylece değer bulacağına inanır. Canlılar için azık bitiren de odur (Pala, 2004: 194).

Toprak; birçok toplumda taşıdığı değer, içerdiği anlam, toplumsal işleviyle ilk dönemlerden itibaren kendisine kutsallık atfedilen, saygı duyulan bir unsurdur (Bars ve Irmak, 2019: 1201). “Ölen canlılar, toprağa gömüldüğü veya karıştığı için toprak kelimesi, hayat kavramının zıddı olarak ele alınır.” Hayat, çoğunlukla “nur” sıfatı ile ifade edilir; hayatın bitmesiyle gidilen yer olan toprak ise nurun zıddı olan “karanlık” ve “kara” sıfatıyla ifade edilir (Aslanoğlu, 2014: 387).

Divanda toprağın başlıkta direkt geçtiği bir şiire yer verilmiştir. “*Asmin Hera Siyay*” başlıklı bu şiir, mesnevi nazım şekliyle yazılan ve 51 beyitten oluşan divanın 54. şiiridir. Bu şiirde genel olarak şunlardan bahsedilmiştir:

Yeryüzü toprağı, Allah’ın kullarına bahşettiği bir nimettir. Eşya ve rızıklar için toprak kaynak görevini görür. Âdem (a.s.) atamızdır ve bizler topraktan yaratılmışız. Ölümle birlikte toprak olacağız, sonrasında kabir, berzah ve mahşere gideceğiz. Toprağın gri, kırmızı ve siyah çeşidi vardır. Toprak Âdem (a.s.) ve Havva’nın yaratılışında kullanılmıştır. Toprak hazinedir, paha biçilmez bir servettir; aynı zamanda ebedî meskenimizdir. Allah’ın hikmeti kolay kolay anlaşılmaz. Toprak, nimetlerin anasıdır. Allah tüm nimetleri topraktan vermiştir ve toprak ölenlerin meskenidir. Dünya hayatı yayla gibidir, toprağı bağ ve bostandır. Bir imtihan olan dünyanın sonu kara topraktır. Allah’ın toprağı mizandır ve toprağın hukuku ağırdır. Herkes toprağın hakkını verir, bu hakkı verdiği yer ise kabirdir, kara topraktır. Allah’ın verdiği toprak geniş bir alana yayılmıştır. Lakin parça parça olan bu toprak parçaları hor kullananların elindedir. Zulüm ve zorbalık yapanlar kabirdeki sorguda sağır ve dilsiz olurlar.

Bunun dışında da toprağın geçtiği muhtelif beyitler bulunmaktadır.

Yeryüzündeki her şeyin mutlaka bir ana kaynağı vardır. Maya da diyebileceğimiz bu kaynak farklı nimetlerin ortaya çıkışına vesiledir. Yeryüzü toprağının Allah’ın kullarına bahşettiği bir nimet olduğu gerçeğini dile getiren şair, eşya ve rızıklar için toprağın söz konusu kaynak görevini gördüğünü ifade eder:

Ni‘meti Rebi xaliqi yew erđ dawu ma mexluqi

Me‘den u eşyaw u rızqi heri ra daw ma xaliqi (Mes. 54/2)

(Eşya ve rızıkların madeni [ana kaynağı] olarak yeryüzü toprağı Rabb’in kullarına nimettir.)

Allah’ın yarattığı ve görev verdiği her şeyde bir hikmetin olduğunu anlatmak için hikmetinden sual olunmaz denilir. Allah’ın hikmetinin kolay kolay

anlaşılacağı gerçeği üzerinde duran şair, bu hikmetlerinden birinin de toprağı tüm nimetlerin ana kaynağı yapması hikmeti olduğundan bahseder. Tüm nimetleri topraktan veren Allah, bu nimetlerden istifade edenlerin, ölünce meskenlerinin toprak olacağını dile getirir:

Hikmeti Allah gırunu erđ kerdu may ni 'metunu

Hemê ni 'met erđ ra dunu erđ meskeni meytunu (Mes. 54/11)

(Allah'ın hikmeti kolay kolay anlaşılmaz. Toprak nimetlerin anasıdır. Allah tüm nimetleri topraktan vermiştir ve ölenlerin meskeni de toprak olacaktır.)

İslâm inancına göre toprak denilince belki de çağrışım yoluyla akla gelen ilk şey, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılışında kullanılan topraktır. Şair, Hz. Âdem'in atamız olduğu, topraktan yaratıldığımız bilgisini verdikten sonra tekrardan toprağa dönüşeceğimizi ve sırasıyla kabre gireceğimizi, sonra berzah âleminde bekleyeceğimizi, daha sonra da mahşerde toplanacağımız bilgisini vermektedir. Bu yaklaşımla basit, bilinen bir bilgiyi sırf şiir yazmak için ele almış gibi görünebilir. Ancak Müslümanlar arasında bile hâlâ, Âdem (a.s.) ilk insan olmayabilir; ilk insanın yaratılışı farklı olabilir gibi şüpheli ve İslâm'ı henüz tam öğrenememiş insanların kafasını karıştıracak türden yaklaşımlara bu şiir cevap niteliğinde olması hasebiyle önemlidir:

Piy ma Âdem pëgemberu xelqi ma topraq u heru

Ma ku hewna bibi heru turbew berzex u meşseru (Mes. 54/4)

(Âdem (a.s.) atamızdır ve bizler topraktan yaratılmışız. Ölümle birlikte toprak olacağız, sonrasında [sırasıyla] kabir, berzah ve mahşere gideceğiz.)

Toprağın gri, kırmızı ve siyah çeşidi vardır. Toprak, Âdem (a.s.) ve Havva'nın yaratılışında kullanılmıştır. Toprak hazinedir, paha biçilmez bir servettir; aynı zamanda ebedî meskenimizdir. Yaratılış için kullanılan toprağın farklı renkleri olduğunu dile getiren şair; paha biçilemeyen ve hazine olarak kabul edilen toprak üzerinden, insanların da farklı renklerde, farklı kimliklerde ve farklı özelliklerde olduklarını, bu farklılıkların da zenginlik olarak görülmesi gerektiği mesajını dolaylı olarak vermektedir:

Hera gewr u sur u siya sebebi Âdem Hewaya

Xezinew serwetü yaya ebediw meskeni ma ya (Mes. 54/10)

(Âdem (a.s.) ve Havva'nın yaratılışında kullanılan toprağın; gri, kırmızı ve siyah çeşidi vardır. Hazine ve paha biçilmez bir servet olan toprak; aynı zamanda ebedî meskenimizdir.)

Allah'ın verdiği toprak geniş bir alana yayılmıştır. Yeryüzü topraklarının dağılımı adil bir biçimde yapılmış olsaydı her insana yetecek kadar olurdu. Ancak toprağın dağılımı adil bir biçimde yapılamamıştır. Toprağı elinde bulunduranlar da bu toprağa Allah'ın bir emaneti nazarıyla bakmalıdır. Şair, Allah'ın insanoğlunun kullanımına sunulmak üzere geniş topraklar verdiğini; ancak parça parça olan bu toprak parçalarının da kıymetini bilmeyen ve hor kullananların elinde olduğundan bahseder. Zulüm ve zorbalık yapanların kabirdeki sorguda sağır ve dilsiz olacaklarını ifade eden şair, toprağı işlerken bile emanet olduğu bilinciyle ölçülü davranmak gerektiği mesajını vermektedir. Malum olduğu üzere kabirde sorgu melekleri Allah'ın yetki vermesiyle kabirdekileri sorguya çekeceklerdir. Toprağı hor kullanan kişiler soruları duyamayan sağırlara ve cevap veremeyen dilsizlere benzetilmiştir:

Erđi Allah ẓafu yi ri kewtu çirr u yiri

Peyni zulmu zoru pêri tı turbun dı lal u kerî (Mes. 54/36)

(Allah'ın toprakları geniştir, lakin hor kullananların eline düşmüş; zorba olup zulüm yapanlar kabirde sağır ve dilsiz olurlar.)

Başka bir beyitte yeryüzü toprağını mizana benzeten şair, “toprak hukuku”nun ağır olduğundan bahseder. Kabirde toprağın hesabını vermenin kaçınılmaz olduğunu ifade eden şair, toprağa sahip olanların bunun hesabını verecekleri gibi bunun üzerinde yaşayan her insanın da hesap vereceği vurgulanmaktadır. Toprak sahibi değilim deyip hesaptan kaçmak mümkün görünmemektedir. Çünkü üzerinde yaşamak için bir toprak verilmiştir. Buradan hareketle şairin toprak diyerek tüm yeryüzünü kastettiği anlaşılmaktadır:

Erđi Allah se mizunu ħuquqi erđi girunu

Her kes ħeqi erđi dunu turba tari cadu xumu (Mes. 54/30)

(Allah'ın toprağı mizandır ve toprağın hukuku ağırdır; herkes toprağın hesabını verecek, bu hakkı verdiği yer ise kabirdir, kara topraktır.)

“Vatan sevgisi imandandır” sözünün hadis olup olmadığı konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Şair kimliği yanında imam kimliği de olan Demirbaş, söz konusu sözün hadis olduğunu kabul edenler arasındadır. Böyle inanmakla birlikte etraftakiler ne der düşüncesini anlatabilmek adına; İslâm için vatanımızı

seviyoruz dersek, boş bir dava peşinde olduğumuz dillendirileceği, vatan için ölürsek sonumuz topraktır deyip ayıplanacağımızdan bahseder. Bunun için doğru olan neyse kimsenin kınamasından korkmadan hareket edebilmeyi salık vermektedir:

Sebay İslumey ma yacı yuni de 'wa şıma kera

Sebay welati ma bımri yuni 'eybu peyni hera (Mes.7/3)

(İslâm için dersek davanız nedir diye sorarlar, vatan için ölelim dersek, sonumuz topraktır deyip ayıplarlar.)

İnsan, topraktan yaratılmıştır. Ancak topraktan yapılan bu yapının insan olarak nitelenebilmesi ise ancak ruh ile mümkündür. Yani ruhu alınmış ceset, insan olmaktan çıkar aslı olan toprağa dönüşür. Bu açıdan bakıldığında insan denen varlık şuurlu olmanın ifadesidir. Şuursuzca davranışlar için insan olmanın dışına çıkmaktır denilebilir. Şair; gafil, kalbi isyan içinde ve kalbi taşlaşmış olan insanlara topraktan geldikleri hatırlatmasında bulunur. Aslı toprak olan insanın şuursuzca davranmaması, yeryüzünde sersem sersem dolaşmaması gerektiğinden bahseder. Bir nevi cesedi insana dönüştüren ruhun çıkmasıyla insanın aslı olan toprağa dönüşeceğini dile getiren şair, bir vazife ile vazifelendirilen insanın vazifesini yapması gerektiğini ifade eder. Yapmayanlar ise şairin eleştirilerinden nasibini alırlar:

Ey insuno gafil 'eşli tu hera

Qelbi tuyu 'aşi wışku sey kera

Tı bêhiş u sersem geyreni sera

Ruğ ku tu ra yeciw tırmi tu hera

Roci heşri hemê tu ra perseni

Nê tı şukr u hemdu nê tı terseni (Msd.16/1)

(Ey kalbi taşlaşmış, hamd ve şükürü olmayan, korkmadan şuursuzca ve sersemce yeryüzünde dolaşan gafil insan! [Unutma ki] aslın topraktır ve ruh bedenden çıktığında cesedin toprak olacak; haşır gününde ise her şeyin hesabı sana sorulacaktır.)

Sonuç

Molla Mehmet Demirbaş divanında anasır-ı erbaa ile alakalı beyitler şüphesiz daha fazlaydı. Ancak verilen örnek beyitlerin, şairin anasır-ı erbaa ile düşüncesini ortaya koyma hususunda yeterli olduğu düşünülmektedir.

Divanın genelinde olduğu gibi ele alınan çalışmada da yazılmış şiirlerin din âlimi ve mutasavvıf edasıyla yazıldığı görülmüştür. Mevzu, ehlisünnet çizgisinin değerleri çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir.

Anasır-ı erbaanın ayrı ayrı beyitlerde de olsa hepsinin kullanıldığı görülmüştür. Ateş ve toprak unsuru yalnız; hava unsurunun alt başlığında, rüzgâr (sabâ rüzgârı) ve şimşek alt başlıkları; su başlığının altında ise, bulut, deniz, hayat suyu (abıhayat), Kevser suyu, sel, yağmur ve zemzem alt başlıkları ele alınmıştır. Anasır-ı erbaa başlığı altında ve alt başlığı altında kullanılan unsurlar ise şöyle kullanılmıştır:

Ateş başlığı altında, aşk ateşinden bahsedilmiş ve aşk ateşi yakıcılık yönüyle Hz. İbrahim'in içine atılması için yakılan Nemrut ateşine benzetilmiştir. Ayrıca Hz. Yusuf'u (a.s) Hz. Yakup'tan ayıran kardeşlerinin, babalarına yaşattıkları ayrılık ateşi şeklinde kullanılmıştır.

Hava, rahat nefes alıp vermek ve temiz ortam anlamında kullanılmış. Hava başlığı altında rüzgâr; bir şeyi dağıtmak, tipiye sebep olmak anlamında kullanılmış. Sabâ rüzgârının esişi ise Allah'ı samimi bir biçimde zikretmek ve dertlere son vermek anlamında kullanılmıştır. Hava başlığı altında şimşek ise tahripkâr yönüyle ele alınmış; bu tahribat, fitne ve fesat çıkaranlar ile yalan söylemeyi huy edinenlerin birbirlerine karşı takındıkları tavır neticesinde birbirlerine zarar vermeleri anlamında kullanılmıştır. Ayrıca şimşek olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmak anlamında kullanılmıştır.

Divanda su unsuru; daima hareket halinde olan, sabit durmayan anlamıyla ömrün benzetileni olarak kullanılmıştır. Ayrıca su, ilaç anlamında da kullanılmıştır.

Su başlığı altındaki alt başlık olarak bulut; kötü şeylerin vuku bulmasına az kalmak anlamında kara bulutlu bir havanın hâkim olduğu anlamında kullanılmıştır. Deniz; Allah'ın rahmetinin genişliği konusunda benzetilen olarak kullanılmıştır.

Hayat suyu, yaygın kullanımına uygun olarak Hızır'ın içtiğine inanılan abıhayat olarak kullanılmıştır.

Cennette Hz. Peygamber'e, ümmetine ikram etmesi için tahsis edileceğine inanılan Kevser suyu, Hz. Peygamber'in sahip olduğu su/havuz anlamında kullanılmıştır.

Sel; sel misali akıp giden manasında ömrün benzetileni olarak, geniş anlamında Allah'ın rahmetinin benzetileni olarak kullanılmıştır.

Yağmur; Allah'ın rahmetinin geniş oluşu bağlamında ele alınmıştır.

Aslanın önündeki saf üzüm şarabı, Kevser ve zezem suyuna teşbih edilmiştir.

Toprak; rızıkların, madenlerin ve nimetlerin çıktığı yer, yeryüzü anlamında kullanılmıştır. İnsanlığın atası Hz. Âdem başta olmak üzere, insanoğlunun yaratıldığı madde olan toprak; hazine, paha biçilemeyen servet ve ebedî mesken olarak ve son durak anlamında kara toprak şeklinde kullanılmış. Ayrıca, ruh bedenden ayrılınca (ölüm) insanın toprağa dönüşeceği anlamında kullanılmıştır.

Kaynaklar

ASLANOĞLU, Osman, (2014), *Pervîn-i İ'tisâmî Divanı'nın Tahlili*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

AKTAŞ, Hasan, (2008), *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Alem*, Edirne, Yort Savul Yayınları.

BARS, Mehmet Emin ve Irmak, Yılmaz, Tasavvuf ve Halk İnancı Işığında Yunus Emre'de Toprak İmgesi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, Sy. 18, ss. 1199-1211.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (2017), *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, 3. Baskı, Kitapevi Yayınları.

ÇELİK, Aysun, (2019), Âlemin ve Âdem'in Dört Ana unsuru: Garipname'de "Anasır-ı Erbaa", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Sy. 1, ss. 312-339.

GİDER, Mahmut, (2013), "Şeyhülislam Yahya Divanında Su", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sy. 203, ss. 191-210.

İPEKTEN, Haluk, (2013), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

- KABLİNDER, Nesibe (2016), “Üç Halvetî Şairin Divanlarında Anasır-ı Erbaa (Ateş, Hava, Su ve Toprak) Unsurlarının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies –International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 11, Sy. 5, s.s. 351-382.
- KANTER, M. Fatih, (2018), “Necip Fazıl Kısakürek’in Şiirlerinde Anasır-ı Erbaa”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, C. 20, Sy. 20, ss. 110-126.
- KARLIĞA, H. Bekir (1991). “Anasır-ı Erbaa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, ss. 149-151, İstanbul, TDV Yayınları.
- KURNAZ, Cemal, (2012), *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, Ankara, Kurgan Edebiyat Yayınları.
- PALA, İskender, (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları.
- ÜSTÜNER, Kaplan, (2007), *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara, Birleşik Yayınevi.
- YILDIRIM, Nimet, (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- <https://sozluk.gov.tr/yağmur>. Erişim tarihi: 18 Haziran 2020.